

УДК 316.334.3: 329 (477)

РЕЙТИНГОВИЙ КАЗУС¹ ПАРТІЇ «СВОБОДА» НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ 2012 р.

Петрова Яна Володимирівна – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри методів соціологічних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Статтю присвячено дослідженню рейтингового та політичного казусу партії «Свобода» на виборах до Верховної ради України 2012 року. У фокусі уваги автора знаходиться значне неспівпадання отриманих даних попередніх електоральних замірів та остаточних офіційних результатів виборів. Висувається гіпотеза про те, що електоральний успіх партії «Свобода» на останніх парламентських виборах зумовлений специфікою її політичної активності, зокрема ідеологічним забарвленням даної політичної сили. На підставі проведеного івент-аналізу автором пояснюється природа зазначеного електорально-політичного випадку. Розглядається комплексний ефект співпадання дії декількох факторів, що призвели до збільшення електоральної підтримки партії «Свобода»: інституціонального, соціального, політичного. Доводиться необхідність більш глибокого та перманентного дослідження електоральної динаміки в українському суспільстві, зокрема дії таких електоральних ефектів як «спіраль мовчання», «коливання останньої хвилини» та «неусвідомлена партійна лояльність».

Ключові слова: електоральна соціологія, політичні вибори, електоральний ефект, політична партія, українське суспільство

Статья посвящена исследованию рейтингового и политического казуса партии «Свобода» на выборах в Верховную Раду Украины в 2012 году. В фокусе внимания автора находится значительное несоответствие полученных данных предварительных электоральных замеров и окончательных официальных результатов выборов. Выдвигается гипотеза о том, что электоральный успех партии «Свобода» на последних парламентских выборах обусловлен спецификой ее политической активности, в частности идеологическим окрасом данной политической силы. На основании проведенного ивент-анализа автором объясняется природа указанного электорально-политического случая. Рассматривается комплексный эффект совпадения действия нескольких факторов, которые привели к увеличению электоральной поддержки партии «Свобода»: институционального, социального, политического. Доказывается необходимость более глубокого и перманентного исследования электоральной динамики в украинском обществе, в частности действия таких электоральных эффектов как «спираль молчания», «сдвиг последней минуты» и «неосознанная партийная лояльность».

Ключевые слова: электоральная социология, политические выборы, рейтинговый эффект, политическая партия, украинское общество

The article is devoted to the research of the rating and political casus of "Svoboda" party during the elections to the Verkhovna Rada of Ukraine in 2012. The focus of author's attention is concentrated on a significant difference between the data of preliminary electoral measurements and the last official elections' results. The hypothesis that in this special political activity, in particular the ideological side of the given political force, one should seek for an answer to the electoral success of the "Svoboda" party during the recent parliamentary elections is shown. Based on the event-analysis which was conducted in the article, the nature of this electoral-political case is explained by the author. The complex effect of coincidence of several factors – the institutional, social, political – that led to an increase of electoral support of the "Svoboda" party is examined. The necessity for a deeper and more permanent study of electoral dynamics in the Ukrainian society, in particular the influence of such electoral effects as "spiral of silence", "the last minute shift" and "unconscious party loyalty" is proved.

Keywords: electoral sociology, political elections, the rating effect, a political party, the Ukrainian society.

За останні два десятиліття вітчизняна електоральна соціологія не лише впевнено засвідчила власне становлення (адже за радянських часів електоральні дослідження не існували в силу відсутності об'єкту

© Петрова Я. В., 2013

¹ Казус (лат. *casus*) — подія (здебільшого надзвичайна), яка настає не внаслідок волевиявлення особи, а тому не може бути передбаченою за даних умов [8].

дослідження [2]), але й, ефективно засвоївши інструментарій, методики та техніки електоральних замірів, розроблених західною соціологічною наукою, продемонструвала динамічний розвиток теоретичних та прикладних досліджень. Серед науковців, які звертаються сьогодні до електоральних досліджень, можна назвати таких знаних в Україні соціологів, як В. Бакіров, С. Макеєв, В. Вишняк, І. Бекешкіна, Є. Головаха, М. Чурілов, О. Кізілов, О. Куценко та ін. Становлення даного напрямку досліджень значним чином вплинуло на якість вітчизняного виборчого процесу, не в останню чергу корегувало вироблення електоральних й політичних технологій та становлення політичної системи, в якій громадська думка (її моніторинг) є вбудованою в механізми зворотного зв'язку. Таким чином, не буде перебільшенням констатувати: електоральна соціологія на вітчизняних теренах являє собою не лише напрям теоретичних та прикладних досліджень, але й, виступаючи легітимним способом артикуляції «громадської думки» [7; 18, с.47, 133], є важливим елементом суспільно-політичного розвитку.

Незважаючи на електорально-рейтингові «казуси» під час президентських перегонів 2004 р., фактично всі інші як президентські (1994 р., 1999 р., 2010 р.), так і парламентські вибори (1998 р., 2002 р., 2006 р., 2007 р., 2012 р.) були забезпечені в цілому адекватним соціологічним супроводом, а українське суспільство, мас-медіа та політикум мали відносно відкритий доступ до значного сегменту результатів електоральних досліджень. Разом з цим, останні парламентські вибори (2012 р.) відзначилися певним електорально-рейтинговим феноменом, котрий спостерігачами та експертами було віднесено до так званих «сліпих плям», що іноді виникають у процесах соціологічного обстеження суспільства. Мова йде про явище, вивчення якого є предметом нашого дослідження, а саме – істотне неспівпадіння прогнозних електоральних рейтингів партії «Свобода», що оприлюднювалися авторитетними соціологічними компаніями під час виборчих перегонів, із результатами, отриманими внаслідок офіційного підрахунку голосів, що були віддані виборцями за цю партію. Саме наявність певного експертного сум'яття навколо пояснення даного електорально-політичного випадку зумовлює **актуальність цієї публікації**.

Даний case, на наш погляд, не є результатом «прикрої випадковості» і жодним чином не ставить пляму на авторитеті «вітчизняної електоральної соціології» та її агентів, а, навпаки, є результатом здебільшого не випадковим, таким, що не міг бути зафіксованим ординарними електорально-рейтинговими замірами² і повинен бути предметно комплексно розглянутий у своїй складності. Разом з цим, спробуємо на рівні гіпотези запропонувати пояснення факторної зумовленості даного казусу, що і є основною **метою даної статті**.

Отже, розглянемо випадок у двох вимірах: по-перше, фактично кожен десятий виборець, що брав участь у виборах депутатів до Верховної Ради України (ВРУ) віддав свій голос на підтримку партії, чії ідеологічні та політичні позиції близькі до право-радикальних; по-друге, фактично усі оприлюднені електоральні заміри демонстрували щонайменше удвічі менший рейтинг партії «Свобода» (у порівнянні із результатами голосування по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу). Додамо, що протягом тривалого періоду виборчих перегонів, соціологи не гарантували подолання даною партією загороджувального бар'єру.

Сам факт того, що виборці віддають перевагу право-радикальним партіям, не є чимось незвичайним. В європейському політичному та виборчому процесах партії даного сегменту політичного спектру мають доволі сталий електоральний рейтинг та традиційно представлені в національних парламентах (часто-густо співпадають навіть назви) і можуть бути ще більш представленими в окремих регіональних асамблеях. У політико-виборчих системах, що обслуговуються інститутами агрегації та артикуляції громадської думки та групових інтересів, завжди існує електоральний сегмент для даного типу партій, а соціально-економічні кризи виступають потужними електоральними драйверами право-радикальних настроїв виборців у порівнянні з «невиборцями» (зовнішній пролетаріат, нелегали, «чужі» та ін.). Водночас, слід зауважити, що в новітній політичній історії такий потужний прихід до парламенту право-радикальної сили є безпрецедентним. Хоча в попередніх каденціях ВРУ були депутати від правих партій, у них не було партійно-фракційної інституціалізації на основі специфічної ідеології та спільного партійно-політичного курсу.

² Найчастіше у вітчизняній практиці електоральний замір являє собою стандартизоване ординарне інтерв'ю, головною метою якого є визначення рейтингів релевантних учасників виборчих перегонів та рівня електоральної активності виборців (прогноз явки на виборах). Дослідження характеру, особливостей та спрямованості суспільної думки, намірів та настроїв виборців, ступеня їхньої громадянської активності тощо, якщо і відбувається, то в доволі вузькому вимірі. Як правило, це продиктовано «ексцесом замовника»: часто-густо замовники електорального дослідження не виявляють цікавості (бажання фінансувати) до ретельного вивчення суспільства та його динаміки, а заострена конкуренція на ринку соціологічних послуг призводить до інституціалізації «light service».

Разом з тим, відповідно до базових засад ВО «Свобода», «головною метою Всеукраїнського об'єднання «Свобода» є побудова могутньої Української Держави на засадах соціальної та національної справедливості. Держави, яка посяде гідне місце серед провідних країн світу і забезпечить безупинний розвиток української нації» [11]. Залишивши в стороні лексичну забарвленість програмного документу, що є властивим будь-якій партії, зазначимо, що в даному разі мова йде про досягнення *національної* справедливості, що супроводжуватиме розвиток української *нації*. Саме така (націоналістична) програмна зв'язка справедливості та громадянської політичної спільноти (народу-нації) дозволяє деяким дослідникам інтерпретувати розуміння «Свободою» нації та національного переважно в примордiальних категорiях [14, с. 268-311; 10, с.167], забарвлених етнонаціональним символізмом «споконвічної» етнічної спорідненості релігії, народу, родини, мови, звичаїв та території (землі, країни). Враховуючи специфіку політичної активності (ідеологічне забарвлення) даної політичної сили, саме в даній партійно-ідеологічній специфіці слід шукати відповідь на електоральний успіх партії «Свобода» на останніх парламентських виборах.

Чи можна припустити, що дана партійно-політична програма виконала свою функцію мобілізації виборців – етнічних українців? Можливо, але мобілізація етнічної ідентичності – річ більш складна, ніж артикуляція до загального блага від етнічної корпорації, адже для переважної частини виборців етнічна ідентифікація не є базовою. Що ж у такому випадку виконало функцію мобілізатора даного сегменту електорату? На нашу думку, мова йде про комплексне співпадання дії декількох факторів: інституціонального, соціального, політичного. Який з даних факторів є визначальним, відповісти складно та потребує подальшого більш глибокого дослідження. Проаналізуємо зазначені вище чинники.

Почнемо з *соціального*. Останні парламентські вибори продемонстрували певну радикалізацію політичних настроїв виборців. Якщо скласти результати підтримки крайніх політичних сил – КПУ та ВО «Свобода» [3], виявиться, що фактично кожен четвертий проголосував за радикальний порядок денний³. Чому така значна кількість українських виборців віддають перевагу радикалізації політичного процесу? У купі із значною кількістю виборців, що не брали участь у виборах через недовіру до виборчих процедур, ситуація виглядає більш ніж тривожною. На нашу думку, один із проявів радикальних електоральних уподобань українців⁴ є наслідком ерозії соціального капіталу.⁵ Проявом ерозії інститутів довіри, наряду з падінням довіри до влади, правоохоронної та судової систем є радикалізація електорального вибору. Голосування на політичних виборах являє собою феномен, підґрунтям якого є контрактно-правова регламентація між політиками та виборцями, що визначається моральним консенсусом та взаємною довірою. Отже, радикальне голосування або відмова у голосуванні виступають апеляцією, виявом недовіри до вітчизняного політичного порядку, ерозії органічної солідарності та індикатором інфляції соціального капіталу.

Розглянемо *інституціональний чинник*. Електоральна формула діючого Закону «Про вибори народних депутатів» є розбалансованою та спричиняє ряд інституціональних ефектів, одним з яких є збільшення електоральної підтримки ВО «Свобода» та КПУ⁶. Дисбаланс закладений у самому характері діючої моделі змішаної електоральної системи, а саме у поєднанні мажоритарної половини з половиною пропорціональною, але з високим загороджувальним бар'єром (5%) [6]. У ситуації недорозвиненості партійної системи та значної фрагментації партійного поля істотне підвищення загороджувального бар'єру призвело до ситуації, коли краще організована партійна машина («Свобода») мобілізувала електорат гірше організованих правих та право-радикальних партійних машин із базовим електоратом у західному та центральному регіонах України. Схожа ситуація і в лівій частині політичного спектру. На нашу думку, причина істотного збільшення партійно-політичного рейтингу Комуністичної партії України (КПУ) полягає у більш ефективній роботі партійної машини КПУ у порівнянні із іншими лівими проектами. Фактично мова йде про те, що «медіанний виборець» віддавав свій голос за дані партійні проекти як за прохідні, не бажаючи втрачати свій голос, голосуючи за «непрохідні» проекти, яким він

³ Навіть за умови, що на експертному рівні КПУ не сприймається як радикальна політична партія (що, безумовно, є наслідком її парламентаризації та лояльності до діючої влади), програмні засадничі документи та комуністична ідеологія є, безумовно, радикальними, хоча й лише декларативно.

⁴ Відмова від участі у політичних виборах є так само проявом політичного радикалізму, але в інший спосіб.

⁵ Соціальний капітал являє собою динамічний потенціал взаємної довіри та взаємодопомоги між людьми, що відтворюється у відносинах між людьми. Фактично соціальний капітал є довірою до слідування певним фундаментальним нормам та очікуванням передбачуваної поведінки у відповідності з даними нормами. Зниження рівня взаємної довіри є інфляцією соціального капіталу в певному співтоваристві [1, 13, 15, 16, 17]. Так само слід відмітити значне зниження соціального капіталу у вітчизняному суспільстві (в першу чергу, у порівнянні із сусідніми країнами) [19].

⁶ Фактично можна стверджувати, що інституціональні особливості електоральної формули призвели до загострення таких соціально-психологічних рецидивних феноменів, як «соціалістичний патерналізм», «посттоталітарна безпорадність», «посттоталітарна амбівалентність» та ін. [5, с. 119-140].

симпатизує в більшій мірі. Існує велика вірогідність того, що у разі, коли б загороджувальний бар'єр залишився на рівні 3%, результати «Свободи» та КПУ були би скромнішими – у зоні ризику, а у ВРУ були б одна-дві інших лівих та правих партій.

Однією з причин перемоги партії «Свобода» є низка сприятливих суто **політичних чинників**. У першу чергу зазначені вище електоральні здобутки пов'язані із якістю вітчизняного політичного процесу, що відбувається, та є електоральною реакцією на нереалізовані громадянсько-політичні потреби суспільства. Останні 7 років української політичної історії продемонстрували нездатність політичної еліти (в першу чергу мова йде про парламентські політичні сили) до консолідації та «виробництва політики», в сухому залишку – дискредитація національного політикуму як класу, політична апатія та доволі низький рівень легітимності базових політичних інститутів, що є істотною загрозою державній та національній безпеці [4]. На даному фоні політична сила, що не мала таких елементів власної інституціональної історії, як законотворацька парламентська діяльність або участь у роботі центральних органів виконавчої влади, отримувати істотний кредит електоральної підтримки. Разом з тим, партія «Свобода» підійшла до виборчих перегонів із таким потужним політичним ресурсом, як фактично повний контроль місцевих асамблей західного регіону, що, в свою чергу, давало опосередкований, а іноді й прямий контроль над місцевим бізнесом та регіональними медіа. Політико-адміністративний контроль над такими важливими ресурсами у західному регіоні країни у поєднанні із доволі радикальною *ідеологічною* риторикою, успішними акціями масової мобілізації власних прихильників на фоні фактичного занепаду усіх традиційних вітчизняних правих партій забезпечив гарний електоральний результат на парламентських виборах партії-дебютанту.

Визначивши основні чинники, що призвели до певного електорального успіху партії «Свобода», розглянемо причини неспівпадання результату після підрахунку голосів із попередніми даними, отриманими в ході електоральних замірів. Винісши за дужки можливість певних порушень у підрахунках голосів, зосередимось у поясненні неспівпадання на методологічних позиціях, бо якщо певні порушення й мали місце, то в цілому вони не набували масового характеру та не могли значним чином вплинути на кінцевий результат.

Одним із найбільш поширених та ординарних пояснень вітчизняними політичними експертами відповідного казусу «Свободи» є апеляція до так званої «спіралі мовчання». Даний ефект вперше був описаний німецькою дослідницею Елізабет Ноель-Нойман [9] та є добре відомим фахівцям у галузі електоральної та політичної соціології і масових комунікацій. Основною гіпотезою, що намагається пояснити цей ефект, є те, що людина із меншою вірогідністю буде артикулювати свою думку з тієї чи іншої, якщо вона відчуває, що знаходиться у меншості. Причини цього криються у психологічних фобіях окремої людини щодо потенційної ізоляції, тиску, репресій, можливості «опинитися наодинці» або побоювання залишитися без соціального схвалення. В ситуації, коли засоби масової інформації та комунікації транслюють або створюють домінуючу точку зору, індивідуальні фобії та побоювання відтворюються у все більш екзальтованій формі – «спіраль закручується». Наслідком закручування спіралі є потенційний виборець, коли виступає у якості респонденту під час електорального заміру та приховує від інтерв'юера свої справжні симпатії до тієї чи іншої політичної сили. Як правило, в результаті цього відбувається певне зрушення у соціологічних рейтингах – виявляється дещо завищеним рейтинг правлячої політичної сили в той час, як рейтинг радикальної опозиції є де-факто заниженим.

Враховуючи специфіку пострадянського політичного процесу, дане пояснення виглядає доволі логічним та зрозумілим. Але, на наш погляд, існує декілька аргументів, які свідчать не на користь даного пояснення:

- «Спіраль мовчання» є структурним феноменом і дискретність її дії якщо і існує в окремих індивідуальних випадках, то в колективному вимірі не набуває масового характеру. Тобто дані попередніх електоральних замірів різняться не лише із результатами, отриманими в процесі підрахунку, але також із даними exit-polls (соціологічних опитуваннях-замірах на виході із виборчих дільниць), в той час, як дані exit-polls фактично співпали за остаточними підрахунками. Ми наголошуємо, що в політичних системах (будь то на національному рівні, чи на локально-регіональному) виборці, які підпадають під дію ефекту «спіралі мовчання», здебільшого не розкривають своїх електоральних уподобань навіть тривалий час після виборчих перегонів, а не те що в ситуації «невизначеності результату електоральних змагань».

- Відповідно до даних соціологічних досліджень, попередні електоральні рейтинги виявилися значним чином заниженими (щонайменше на половину) не лише в регіонах, де *ідеологічна риторика* партії «Свобода» не отримує релевантної електоральної підтримки (східний та південний регіони України), але й в інших регіонах, в першу чергу, західному. Важко уявити, що в таких областях, як Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, де усі місцеві асамблеї фактично повністю контролюються партією «Свобода», а на парламентських виборах більш ніж кожен третій проголосував за «Свободу» -

38,02%, 33,09%, 31,22%, відповідно, існує поживне підґрунтя для «спіралі мовчання». В той же час, наприклад, дані соціологічного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) в період з 21 вересня до 3 жовтня 2012 р., показували, що рівень підтримки в «західному макрорегіону» дорівнював 14,9 % [20], тобто більше ніж удвічі меншу кількість симпатиків.

• Враховуючи складність політичного процесу в Україні, наявність історичних, геокультурних та ідеологічних кліважів - розколів (від фр. *clivage* — розшарування, розщеплення) та відсутність політичної гомології в рамках всієї країни, доходимо висновку, що, якщо ефект «спіралі мовчання» й відтворюється у вітчизняній електоральній практиці, то, безперечно, у обмеженому вигляді та не знаходить свого вирішального характеру. Так на парламентських виборах 2002 р. виборчий блок політичних партій "Виборчий блок Юлії Тимошенко" отримав значно вищу підтримку, ніж її фіксували соціологічні заміри. Разом з тим, ефект «спіралі мовчання» на наступних парламентських виборах у 2006 та 2007 рр. фактично не фіксувався соціологами, а різниця поміж соціологічними даними та офіційними результатами знаходилася у межах похибки. Враховуючи останнє, навіть якщо погодитися, що даний ефект почав відроджуватися в українському суспільстві, маловірогідним є аби ефект «спіралі мовчання» в загальнонаціональному масштабі «прокинувся» одночасно та набув такої масштабності відносно однієї політичної сили, хоча й здебільшого радикально налаштованої.

Іншим аргументом на користь неспівпадання соціологічних даних із результатами підрахунку голосів є ефект «коливання останньої хвилини». Даний ефект так само було відкрито Елізабет Ноель-Нойман. Він розкриває випадки, коли під дією різноманітних факторів деякі політичні партії були в змозі в останні дні електоральних змагань («в останні хвилини») перед виборами рекрутувати нових або мобілізувати своїх потенційних прибічників. На нашу думку, даний електоральний ефект більшою мірою вплинув на досліджуване неспівпадання, що відповідає загальній електорально-рейтинговій динаміці партії «Свобода» саме в останній період виборчих перегонів. Разом з тим, роль даного фактору не є вичерпною: адже дуже важко зафіксувати якісь суттєві зміни у веденні передвиборчої кампанії на останніх етапах, що кардинальним чином збільшили електоральний успіх «Свободи».

Ми переконані, що ще одним важливим фактором є вибудовування специфічного інституту партійної лояльності – так званого *партизанства*. «Партизани» являють собою відданих членів політичної партії, чия відданість не завжди є осмисленою, а частіше являє собою несвідоме «застрагнення», в якому роль якоря відіграють цінності, ідентичності, міфи та ін. З точки зору партійно-політичної діяльності в сучасних багатопартійних системах, дане поняття здебільшого використовується у негативному сенсі, маючи на увазі «нерациональну відданість» громадян, що підтримують політичну партію та її політичний курс за будь-яких обставин навіть в умовах, коли опоненти їхньої партії займають позицію, що є більш правильною та такою, що краще відповідає їхнім індивідуальним та суспільним інтересам. Дослідники Ф. Конверс та Р. Пірс, зосереджуючись на дослідженнях електоральної політики та інститутів партійної лояльності на матеріалі функціонування партійної системи США, фокусують увагу на ролі «політичної відданості» партіям у вираховуванні ключових аспектів безперервності та мінливості симпатій виборців. Вивчаючи феномен партійної ідентифікації, дослідники дійшли висновків про те, що, незважаючи на партійну ідентифікацію певної групи, що є зафіксованою в електоральних замірах, дані партійні симпатії відтворюються протягом нетривалого періоду, після якого «виборець-партизан» повертається «додому» [19]. На нашу думку, значний приріст симпатиків партії «Свобода» відбувся не лише за рахунок тих виборців, які на ранніх етапах соціологічних замірів «не визначилися із тим, кого підтримати», але й за рахунок тих «партизанів», які підтримували «непрохідні» праві політичні проекти (або ті, від підтримки котрих виборець потім відмовився) та в кінцевому рахунку обрали політико-ідеологічну платформу партії «Свобода», стимулом до чого став комплекс політичних чинників, описаний вище. Саме через це, на наш погляд, соціологічні заміри (під час виборчих перегонів) не фіксували значну електоральну підтримку «Свободи», адже, відповідно до нашої гіпотези, вона була прихована й серед тих, хто на ранніх етапах передвиборчих перегонів віддав перевагу іншим політичним силам, але під дією зазначених вище факторів призвела до вказаного казусу. Взявши до уваги певну радикалізацію вітчизняного політичного процесу та в цілому сприятливу кон'юнктуру для електорально-політичного розвитку партії «Свобода», майбутні електорально-рейтингові заміри слід проводити з урахуванням даної специфіки партійної лояльності (що, у свою чергу, має емпірично підтвердити нашу гіпотезу).

Враховуючи специфіку вітчизняних електоральних досліджень, слід зважати й на те, що українське суспільство відмічено дією вищезгаданих ефектів: «спіраль мовчання» та «коливання останньої хвилини», «неусвідомлена партійна лояльність» та ін., чого не варто ігнорувати дослідникам при проведенні електоральних замірів. Зосереджуючись на необхідності підвищення точності електоральних досліджень, знаний в експертному просторі фахівець Ротман Д.Г. наголошує, наприклад, на певних методологічних особливостях електоральних досліджень: «Вивчення подій, що протікають у межах

політичного поля, має бути безперервним і будуватися за принципом "від виборів до виборів". Іншими словами, збір інформації повинен здійснюватися *регулярно* впродовж всього позначеного періоду, а не лише в умовах власне виборчих кампаній» [12, с. 63]. Так само й інші дослідники зазначають про необхідність врахування специфіки об'єкту дослідження при розкритті його предметного змісту. Таким чином, на нашу думку, вирішальними з точки зору підвищення точності даних є збільшення частоти замірів та моніторингів; оптимізація вибірки з урахуванням регіональної специфіки, підкріплення електоральних замірів (у вигляді масового опитування) іншими методами збору інформації задля більш детального електорального вивчення суспільства та вироблення соціологічних інструментів, здатних краще зафіксувати трансформацію політичних уподобань виборців.

Література:

1. Бурдьє П. Социология политики / Пьер Бурдьє; [пер. с фр.] : под общ. ред. Н.А.Шматко. – М. : Socio-Logos, 1993. – 336 с.
2. Вишняк О.І. Електоральна соціологія: історія, теорія, методи / Вишняк О.І. – К. : Інститут соціології НАНУ, 2000. – 309 с.
3. Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу в межах регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp302?PT001F01=900&pf7171=71>
4. Гарр Т.Р. Почему люди бунтуют / Гпрр Т.Р. – СПб.: Питер, 2005. – 461 с.
5. Головаха Е.И. Социальное безумие: история, теория и современная практика / Е.И. Головаха, Н.В. Панина. – К.: Абрис, 1994. – 168 с.
6. Крисенко О.В. Щодо неефективності та дисбалансів електоральної формули у прийнятому законі «Про вибори народних депутатів» / О.В. Крисенко // Динаміка політичного режиму в Україні (прогностичний аспект) [аналітична доповідь]: за заг. ред. О.А. Фісуна. – [Регіон. філіал НІСД у м. Харкові]. – Х. : Золоті сторінки, 2011. – 116с.
7. Макферсон К.Б. Жизнь и времена либеральной демократии / Макферсон К.Б.; [пер. с англ. А. Кырлежева]. – М.: Изд. Дом. Гос. Ун-та – Высшей школы экономики, 2011. – 176 с.
8. Матеріал з Вікіпедії — вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D1%83%D1%81>
9. Ноэль-Нойман Э. Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Элизабет Ноэль-Нойман; [пер. с нем.] : общ. ред. и предисл. Мансурова Н.С. – М. : Прогресс-Академия «Весь Мир», 1996. – 352 с.
10. Панов П.В. Институты, идентичности, практики: теоретическая модель политического порядка / П.В. Панов. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 230 с.
11. Програма ВО «Свобода» (чинна) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/
12. Ротман Д.Г. Электоральные исследования: сущность и технологии / Д.Г. Ротман // СОЦИС. – 1998. – № 9, с. 63-68
13. Скотт Дж. Благими намерениями государства. Почему и как провалились проекты улучшения условий человеческой жизни / Дж. Скотт ; [пер. с англ. Э.Н. Гусинского, Ю.И. Турчиновой]. – М. : Университетская книга, 2005. – 576 с.
14. Смит Энтони Д. Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма / Энтони Смит ; [пер. с англ.] – М. : Праксис, 2004. – 464 с.
15. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Френсис Фукуяма ; [пер. с англ. под общ. ред. А.В. Александровой]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 474 с.
16. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Френсис Фукуяма ; [пер. с англ.]. – М. : ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
17. Хоскинг Дж. Доверие, рынок и общество / Джеффри Хоскинг ; [пер. с англ.]. – М.: Московская школа политических исследований, 2012. – 80 с.
18. Шампань П. Делать мнение: новая политическая игра / Патрик Шампань ; [пер. с фр. под ред. Осиповой Н.Г.]. – М. : Socio-Logos, 1997. – 317 с.
19. Philip E. Converse Partisanship and the party system / Philip E. Converse , Roy Pierce // Political Behavior. – Vol. 14, No. 3, 1992. – pp. 239-259
20. The 2012 Legatum Prosperity Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.prosperety.com
21. Рейтинг партий от КМИС: "Свобода" уверенно проходит в парламент [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rbc.ua/rus/vyboru/show/rejting-partiy-ot-kmis-svoboda-verenno-prohodit-v-parlament-11102012142800>